
BİR MASALDIR MEDENİYET: AHLAK VE MEDENİYET ÜZERİNE BİR DENEME

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Felsefe Tarih Anabilim Dalı

SÖZBAŞI

“Az gittik uz gittik. Dere tepe düz gittik. Dönüp bakınca ardımıza bir de ne görelim: Bir arpa boyu yol gitmişiz...” dedi mi ninem, anlardık masalın sonunun yaklaştığını...

Masalın nihayetleneyeceğini düşünmek, hüznün dalgacıkları gönderirken küçük yüreklerimize ninemin “onlar ermiş muradına biz çikalım kerevetine...” tespitine eklenen temennisi ile hüznümüz birden sevince dönüştü...

Masaldaki iyi kalplilerin mutlu sonlarıyla mutlu olurduk. Ninenin kötülük edenleri Allah’a havale etmesi” ile ne demek istediğini ise yeterince idrak edemedik...

Derken “gökten düşen üç elma”nın ninem tarafından aramızda paylaştırılmasıyla masalın bittiğini anlasak da duyduğumuz güven, huzur ve mutluluk yüzümüze yansır...

Artık ne ninem var ne de ninem gibi masal anlatanlar. Anlatıcılar olmayınca anlayıcısı da kalmadı bugün. Masaldan da olsa, sevinenlerle sevinip üzülenlerle üzülenlere rastlanmaz oldu yok. Paylaşmanın doğurduğu neşeyi güveni ve huzuru yaşayanlara da pek rastlanmaz oldu...

Dünün masalları, şimdilerde hülyasına daldığımız bir medeniyetten haber veriyor. Elbet şimdinin hülyası, geçmişe özlem de olsa, yarının da muştucusudur.

“Bir Masaldır Medeniyet: Ahlak ve Medeniyet Üzerine Bir Deneme” adını verdiğimiz bu çalışmada dünden bugüne medeniyet kavramı tarihiçe keşfedilmeye çalışarak bugünden yarına doğru ahlak bağlamında yeniden inşasının imkânı üzerinde durulacaktır.

I. MEDENİYET KAVRAMI VE TEMEDDÜN

Türk Düşünce hayatında “medeniyet” nispeten yeni bir kavramdır. Ancak medeniyet ile karşılanmak istenen mefhumun kadim bir sorun olduğu ifade edilmelidir. Kavramın bizde ilk defa Cevdet Paşa tarafından kullanıldığını biliyoruz. Yine medeniyet kavramının müradifi olduğu düşünülen “uygarlık” kelimesi de günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Uygurluk, daha çok “civilis” sözcüğünün karşılığı olarak Uygur Türklerine nispetle uydurulmuş bir kavramdır.

Medeniyet ve uygarlık eşanlamlı sözcükler midir? Acaba Cevdet Paşa medeniyet kavramını uygarlık anlamında mı

kullanmıştı? Elbette uygarlık, medeniyetten daha sonra kavram dağarcığına girdi. Ama Cevdet Paşa, medeniyet derken batılı bir kavram olarak “civilis” sözcüğünü mü referans almıştı? Yoksa kadim kültürümüzün etkisi altında mıydı? Mesela medeniyet, İbn Haldun’da karşılaştığımız “umran” kavramının müradifi olarak mı düşünülmüştü? Yahut Türk İslam şehri ve siyasetini temellendirmek isteyen Farabi’nin “Fusus’ul Medeni” veya “Siyaset’ül Medeniye”sinden mülhem bir kavram mı idi?

Yöneltilen suallerin her biri ayrı bir çalışma konusudur. Bu hususta birçok inceleme de yapılmıştır. Biz bildirimizde daha çok kendi noktalarımızdan sadece ihtiyaç duyduğumuz temel metinlere gönderme yaparak medeniyet-ahlak ilişkisi bağlamında bir yorum ortaya koymaya çalışacağız.

Temellendirmeye geçmeden önce bir hususun altını çizmek istiyoruz: Yukarıda yöneltilen suallere verilmiş olan cevaplar, “medeniyetin ne olduğu?” hususunda henüz net bir fikrin oluşturulmadığını göstermektedir. Lakin kavramın muğlaklığı, bizim için belirgin bir sıkıntı doğurmamaktadır. Aksine medeniyetin ahlakla ilişkilendirilmesini mümkün kılan sağlam bir dayanağa dönüşmektedir. Zira biz Cevdet Paşa’nın medeniyet sözcüğü ile ahlakın temellendirilebilmesi için vazgeçilmez olan bir tavır alışla ‘dünde olanla kendi devrinde olup bitenleri buluşturucu’ bir kavramsallaştırma yaptığını düşünmekteyiz.

Kısaca resmetmek icap ederse Cevdet Paşa’nın kavrama yüklediği mana statik değil dinamiktir. Medeniyetin bir ideal değil, içtimai bir vakia olarak ele alınması dinamik bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu açıkça ortaya koyar. Zaten Cevdet Paşa, mevzuyu ilk defa İbn Haldun’un “Mukaddime”sinde temellendirdiği “umran”ın niteliği ile örtüşen bir tespit ile ele alır.¹ Öte yandan onun eserlerinde hem “hadariyet”² kavramını kullanması hem de medeniyeti safhalara ayırarak ele alması İbn Haldun’un etkisi altında olduğunu kuşkusuz hâle getirir.³ Ancak o, düşünce tarihi-

1 İbn Haldun: *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Der-gâh Yayınları, 2005, s. 215: “Şu halde insan nevi için ictima ve toplu olarak yaşamak zaruridir. Aksi takdirde insanların varlıkları ve onlar vasıtasıyla Allah’ın âlemi mamur ve onları kendine halife kılma yolundaki iradesi tam olarak gerçekleşmiş olmayacaktı. Bu ilmin konusu olarak tespit ettiğimiz umranın manası işte budur.”

2 İbn Haldun toplumlari bedevi ve hadari olarak ikiye ayırır. Bkz. İbn Haldun: *Mukaddime*, s. 325 ve 327.

3 Bkz. Cevdet Paşa: *Tezâkir*, Yay.: Cavid Baysun, Ankara 1986, I, 10, 20, 64, III, 208, IV, 25-26, IV, 242, 253, 297.

miz adına yeni olan “medeniyet” ve “temeddün” kavramlarını İbn Haldun’dan gelen kavramlara nispetle daha çok kullanır.⁴ Bu durum, Cevdet Paşa’nın geçmişten bağı koparmadan geçmişin mirasını eleştirel bir üslupla gözden geçirdiğini devrinin sorunlarını da yeni gelişmelere kendini kapatmadan felsefi bir refleksle⁵ çözüme gayreti içinde olduğunu gösterir.

Nedir Cevdet Paşa’nın yapmak istediği? Muradı çok sevdiğimiz bir kavram üzerinden ifşa etmeyi denersek, Cevdet Paşa, geri kalmış olan Osmanlı Türk-İslam medeniyetini çağın şartlarına uygun “ihya” etmenin derdine düşmüştür. Derdini de çalışmalarıyla eyleme dökmüştür.

Kavramlaştırma önemli bir meziyettir. Elbette kavramın olup bitenden kopuk olmaması, bir başka ifadeyle, olanın zihne taşınmasının bir imkânı olarak görülmesi olup bitenin doğru olarak anlaşılması ve aktarılması çabasıdır. Cevdet Paşa da Osmanlı Türklüğünün geri kalma meselesinin halledilmesi çerçevesinde medeniyet ve temeddün kavramlarını öne çıkarması küçümsenmemelidir.⁶ Bizim için önemli olan Cevdet Paşa’nın medeniyet ve temeddün kavramları ile ne yapmak ve ne anlatmak istediğidir. Öyle görünüyor ki, Cevdet Paşa medeniyet kavramı ile toplumların sürekli değişmesinden mülhem maruz kaldıkları safhaları anlamaya çalışmaktadır. Ancak toplumsal bir merhale olarak medeniyet, aynı zamanda mazi ile istikbalden daha çok “şimdiyi” ilgilendiren bir temeddün, sürekli değişim karşısında alınan bir tavır alıştır. İşte bu tavır alış, medeniyetin ahlakla ilişkilendiği ikinci esaslı husustur.

Tekrarlarsak, ilk husus, medeniyet kavramındaki kapalılıktı. Biz onu belirsizlik veya imkân olarak okuyarak, belirsiz olanın ya da kuvve halinde olanın iradi bir hamleyle belirlenmesinin ahlaki bir tavır alış zorunlu kıldığını düşünmekteyiz ki, bu da ikinci husustur.

Hâlin maziden istikbale akmasındaki süreklilik, eylemi önceleyen bir kavrayıştır.⁷ Eylemin bilinç üzerinden ha-

4 Bkz. Harun Anay: ‘Ahmet Cevdet Paşa’nın Modernizme Bakışı’, *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde, Ankara-1997, s.67-77, 95-96.

5 Felsefe, bazı felsefecilerin nazarında kavram üretme sanatıdır. Cevdet Paşa da medeniyet kavramının mucididir. Kavramı sadece üretmekle kalmamış, temellendirmişti de. Bu onun filozofluğunun bir göstergesidir.

6 Bazı Türk Dil uzmanları, Türkçede meşhur olmuş bazı “iyet” eki alan sözcüklerin uydurma olduğundan bahisle medeniyet, hürriyet... gibi kültür ve düşünce tarihimiz açısından büyük önemi haiz kavramlara olumsuz bir yaklaşım sergilemektedirler.

7 Hâlin maziden istikbale akmasındaki süreklilik, eylemi önceleyen

rekete dönüşmesi ahlaki kurar. Burada doğal oluşun veya değişimin bir niteliği olan eylemi, inanç ve değerler üzerinden inşa edilen iradi duruşun tezahürü olan ahlaki hareketten ayırıyoruz. Toplumların ilerleme ve gerileme safhaları olarak görünen doğal akışın (medeniyet) ona karşı takınılan tavidan (temeddün) ayrışması gibi. Felsefede bu fark, olan ve olması gereken tarzında temellendirilir. Son devirlerde sıkıntı, olan ile olması gerekenin arasının iyice açılmış olmasında düğümlenir.

Günümüz Türkiye’inde olandan kopuş sorunu ekseri olması gerekene duyulan özlemle buluşturulan bir söylem üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır. Medeniyetin masala dönüşmesi de bundandır. Bu nedenle biz medeniyeti, medeniyet söyleminden ayırıyoruz.

Medeniyet, varlık ve oluş bağlamında bir gerçekliğe sahiptir. Medeniyet söylemi ise, bilgi kuramsaldır. Söylem, dile dayalıdır. Bir başka ifadeyle, dilde (sözde) var olur. Olmuş bitmişten veya olandan çıkarılan bir gerçekliği yoktur. Bu durum “ahlak” ve “ahlak söylemi” için de geçerlidir. Bu durumda dile dayalı gerçeklikle varlığa dayalı gerçeklik eşdeğer olamazlar.

II. MEDENİYET SÖYLEMLERİ VE AHLAK

“Medeniyet” söylemleri, geçen yüzyılın ikinci yarısından beri gündemimizi sıkça işgal etmektedir. Yüzleştiğimiz gerçek ise şudur: Söylem sürecinde henüz medeniyetin ne olduğuna vakıf olamadan medeniyetler çatıştırılmış, ardından ittifaka heveslenilmiş, nihayetinde de çöküşe yönelmiştir. “Çöküş, “medeniyet” tartışmaları ekseninde bizim şimdiyi nitelemek için kullandığımız bir tabirdir.

Derdimiz, ifşa olmuş gibidir. Artık asıl can alıcı suallerimizi yöneltebiliriz: Çatışmadan ittifaka, ittifaktan çöküşe yönelen bir akışta “ahlak” nerededir? Söylemden öte bir gerçekliğe sahip midir?

Yöneltilen suallere ayakları yere basan cevaplar verebil-

bir kavrayıştır. İhsan Fazlıoğlu ona “temeddün” demektedir. Temeddün, Fazlıoğlu’nun “medeniyet” sözcüğü yerine ikame etmek istediği Cevdet Paşa’nın da kullandığı bir kavramdır. Niçin medeniyet değil de temeddün? Burada bu mesele tartışmaya açılmayacaktır. Lakin Fazlıoğlu’ ile yer yer ortak zemine sahip olmamız, “medeniyet ve ahlak” üzerine kalem oynatırken “medeniyet” söyleminin mefhumunu tespitinde yaşanan sıkıntının “temeddün” kavramı ile aşıp aşılamayacağına da dikkat çekilmesi gerekir.

mek için öncelikle medeniyetten söz edildiğinde kastın ne olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu, kavrama doğru ve tutarlı anlamı yüklemeye büyük önemi haizdir. Özellikle son yıllarda sıkça karşılaşılan kavramın günümüz insanın anlam dünyasında nasıl bir tasavvur oluşturduğu, yapılan yazılı çalışmalarda ise neye karşılık kullanıldığı ancak uzun ve meşakkatli bir inceleme sonunda açıklık kazanabilir. Böylesi bir gayret, yazımızın hem hedefini karartır, hem de sınırlarını aşar. Durum bu minval üzere ise, mevcut karmaşaya bir taş da bizim atmamızda maksat nedir?

Genelde müspet çağrışımlarla gündeme gelen medeniyet söylemlerindeki kapalılığın fark ettirilmesi, bizim nezdimizde medeniyet ve ahlak bağlamı çalışmaları geleceği adına önemlidir. Zira sorunun idraki, çözüm için umut vadeder. Söylemin çözümlenmesi ise, bilgi kuramsal düzlemi aşarak varoluşsal bir sürece geçilebileceğini gösterir. Elbette rasyonel açıdan bilgiden varlığa sıçramak, ihtimallidir. Kesinliği yoktur.⁸ Lakin bilgi bağlamı çözümlenmeler ve temellendirmeler, her ne kadar varlık açısından mutlağı vermede kesinlik taşımasa da varolanı keşfetme imkânı sunarlar. Medeniyet de mevcut tartışmalarda bilgi içerikli bir söylemden öte bir karşılığa sahip olmasa da tarihi yaşamışlıklar dâhilinde bir gerçekliğe sahiptir. Gerçeklik, mevcudun üzerine gelen metafizik kısımdır. Metafizik tarafın fizik yönü, hakikatin geçerli ve tutarlı olması için ihmal edilmemesi gerekir. Aksi takdirde mefhumu muhalif fikirlerin içinde kaybolma ihtimali büyür. Bu nedenle işe varolanı keşifle başlamalı, düşünceyi de varolandan hareketle kurmalıdır.

Varolanın keşfedilmesi, keşfedilenin bugünün anlam dünyasında yeniden inşa edilmesi uğraşısında -ki biz buna ihya diyoruz- mesele, kökanlamalara müracaat edilerek ele alınır, aranan çözüme bazen şaşırtıcı derecede yaklaşırlar. Zira kökanlamalar ekseri zihinsel karışıklığın giderilmesine büyük ölçüde yardımcı olurlar. Öte yandan özgün okumalara da fırsat sunarlar. Bu durumda öncelikle medeniyet sözcüğünün kökanlamasına yönelmek, hemen ardından da burada asıl bizi ilgilendiren medeniyetin ahlak ile olan bağını kurmaya çalışmak meramı izahta yol açıcı bir adım olur.

III. MEDENİYE VE AHLAK

a. Kökten Kökene

Medeniyet, “me-de-ne” kökünden türetilmiş bir sözcüktür. “me-de-ne”, “sükûn bulmak, oturmak, sakin olmak” anlamına gelir. “Me-de-ne”, Lisânü’l Arab’ta “sekene” (sükûn bulmak, oturmak, sakin olmak) yanında kâme/ikâme” (dik durmak) sözcüğüne de müracaat edilerek izah edilir. Kelimenin kök anlamında barınan “sükûnet ve dik durma” manası, bizi doğrudan “ahlak” ile ilişkilendirebileceğimiz bir zemine taşır. Bu zemin temeddün olarak belirir.

Medeniyet ve ahlak, insanla ilişkili kavramlardır. Bir başka ifadeyle; insan varsa, medeniyetten ve ahlaktan söz edilebilir. İnsan, Kuranikerim’in bildirmesiyle; “dik durduğu, ufka baktığı, akıl sahibi olduğu” için “meşakkat sahibi” bir varlıktır. Dik durmanın, ufka bakmanın ve akıl sahibi olmanın meşakkati doğurması, sükûnetle buluşan dik duruşu içeren medeniyet sayesinde anlam kazanır. “Huy, mizaç” anlamına gelen “hulk” sözcüğünün çoğulu olan ahlak da insanın kendini içinde bulduğu ve insanı insanlığa ait değerler dünyasına bağlayan bir duyuşun duruş olarak tezahür etmesidir. Zahir olan eylemdir. Duyuşun hâlis, duruşun ise dik, düzgün ve doğru, olması ahlakta zorunludur. Bu zorunluluğun çokça meşakkatten azade olmadığı ifade edilmelidir. Dik durarak sükûnda olmak zorluklarla doludur. Her yiğidin harcı değildir.

Zorluk, insan olmakla insanlıkla alakalıdır. Nedir insan? İnsanlık nasıl olur? İnsan ve insanlık niçin medeniyetle ilişkilidir?

Medeniyet, yaygın kabulle; sükûn bulmaya, oturup sakin olmaya mütenasip yerleşik hayata geçmekle görünmeye başlar. Şehir kuran insanların yaşamlarını kolaylaştırmak için icat ettikleri teknik araç gereçlerin gelişmişliği yanı sıra bir devrin maddi manevi eserlerinden müteşekkil bir bilinçle de neşvünema bulur ve yükselir. İdeal ve olgun bir hayatı mümkün olduğunca gerçekleştirmiş olan bir insanlık devresiyle de insana bağlanır.

Medeniyetten söz edebilmek için sosyal bünyede tezahür eden maddi çokluğun manevi birliğe bağlanması elzemdir. Tekil varolan olarak insan maddidir. Çokluklar âleminin üyesidir. Lakin bu maddi çokluk, manevi bir birliğe yükselmedikçe geçek anlamda bir medeniyet kurulmuş sayılmaz. İnsan, esasen insanlığıyla medenileşir ve ahlaki bir varlığa dönüşür. Bu nedenle sadece maddi gelişmişlik veya teknik ilerleme medeniyetin bir boyutu olsa da ahlak me-

8 Bu durum, “logos” ve “nous” tarzı bakışın farkını gösterir. Burada bu mesele daha fazla derinleştirilmeyecek. Daha fazla bilgi için özellikle bkz. Süleyman Dönmez: *Emanet Ahlakı: Türk Ahlak Felsefesine Giriş*, Karahan Yayınları, Adana 2015.

deniyeti olmaya yetmez.

İnsanlık, manevi birliği tesis eden bir değerdir. İnsana ve evrene yüklenen anlam ve verilen değer ile varlık kazanır. Çıplak değerın ahlaki olabilmesi duygudan eyleme dönüşmesiyle mümkün olur. Elbette sadece eylemle ahlakiliğe geçildiği iddia edilemez. Eylemin eylemi gerçekleştirenin hem kendisi hem de kendi dışındakiler ile özgürce kurduğu iyi ve güzel bir ilişki olması gerekir. İyinin güzelin ve özgürlüğün ne olduğu, nasıl gerçekleşebileceği çokça tartışılan bir husustur. Burada ahlak felsefesini özel olarak ilgilendiren bu sorunlara girmeyeceğiz. Ancak ahlak ve medeniyet üzerine kalem oynatırken medeniyetten ahlaka geçebilmek için eylemin ne zaman ahlaki olacağı kısaca hatırlatılmalıydı. Biz de onu yaptık.

b. Sözden Öze Geçmedikçe...

Nasıl ahlaktan söz etmek, ahlaklı olunduğu anlamına gelmezse, İnsanı ve insanlığı dilden düşürmemekle de medeniyet kurulmuş olmaz. Hele bir ahlak medeniyeti, söz ile asla vuku bulmaz. Ahlak medeniyeti, iyiyi ve güzeli doğuran, yaşayan, yaşatan, özgür eylemlerle vücut bulan huzurun ve barışın devamı için dik duran şahıslardan müteşekkil yerleşik ve istikrarlı sosyokültürel bir yapılanmadır. Bu yapılanma, geçmişte vuku bulmuş özlemlerle bir avuntu ya da peşinde olduğumuz bir ideal olabilir. Düne ve yarına ait olması, bir ahlak medeniyetine sahip olduğumuz anlamına gelmez.

Bugünün dünyasında bir ahlak medeniyetinden sadece söz edilebilir. Yaşayan bir ahlak medeniyeti, maalesef yoktur. “Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz” nidalarıyla dünde aranan yarının şimdiye çok da bir getirisi yoktur. “İnsan hakları, çağdaş uygarlık” gibi insanı ve en azından içinde nefes aldığımız dünyamızı kuşatan bir fiiliyattan mahrum söylemlerin de içi boştur. Tabi ki, bireysel ya da çeşitli topluluklarca ortaklaşa yapılan meşakkatli uğraşların ve dik duruşların anlamı ve değeri büyüktür. Lakin bu kişisel ve birlik arz etmeyen mahallî hareketler, ahlaki hüviyete sahip olsalar da, medeniyet kurmaya yetmemektedir.

Günümüzde Avrupa, Çin, Hint, İslam-Türk medeniyetlerine referansla medeniyetler çatışmasından, sıkça söz edilmektedir. Lakin açığa çıktı ki, laf ile peynir gemisi yürümemektedir. Elbette adını verdiğimiz veya vermediğimiz medeniyetler “yok değil” değildirler. Ama bizim yaptığımız okuma çerçevesinde etkin oldukları zaman ve zemin-

de ayırıp kayırmadan öncelikle insandan başlamak üzere ulaşılabilen her canlıya ve dar anlamda dünyaya geniş anlamda ise kâinata hakkaniyetle muamele ve müdahale edilmedikçe medeniyet, isimden ibaret kalır. Gerçekte yoktur. Tarihte vuku bulmuş ya da gelecekte vaki olacak olabilir.

Bizim nazarımızda İslam-Türk medeniyeti, görelî olarak kısa süreli de olsa, geçmişte varlık bulmuştur. Diğer sözde medeniyetler ise, tarihte de var olamamışlardır. Bu çerçevede nicedir kendimize sorduğumuz soru şudur: “Şimdi bir bak biz neyiz; bir de düşün ki ne imişiz?” Maalesef şairin davetine kulak verirse, devam eden dizelerde cevap da suratımıza çarpmaktadır: “Din de kürkün aynı olmuş; Ters çevirmiş giymişiz.”⁹

IV. MEDENİYET VE UYGARLIK

Bugün bir Avrupa, bir Çin veya bir Hint uygarlığı mevcuttur. Ancak uygarlık medeniyet değildir. Bu nedenle medeniyetler çatışmasından ya da ittifakından değil, uygarlıklar çatışmasından veya ittifakından söz edilmesi daha isabetli olur.

Medeniyetler, iflas etmiştir. Ama dünyada medeniyet peşinde olan insanlar ve topluluklar vardır. Burada medeniyet ve uygarlık kavramlarını ayırmamız, laf cambazlığı olarak algılanmamalıdır. Zira bizim incelemelerimize göre, varlık bağlamında tarihsel olarak bir mefhumu sahip olan medeniyet kavramını uygarlıkla özdeşleştirmek ciddi oranda anlam kayıplarına yol açmaktadır. Gerçekten de düşünce tarihinde uygarlık kavramı, çok yeni görünür.

“Uygarlık”, batıda ilk defa 1766’da “civilis” şeklinde “silvaticus” sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. “Civilis” ile “düzensizlik ve vahşiliğe karşıt olarak örf ve adetlerin disiplinli ve aydın bir şekil alıp kamusallaşması” kastedilmiştir. Sözcük onsekizinci yüzyılda ise aydınlanma felsefesine uygun düşünüş ve yaşayışı karşılıyordu. Biz de ise Tanzimat’la beraber kelime, uygar beldeler anlamında Avrupa ile özdeşleştirilmiştir. Yakın zamanda ise, sosyal değerlerin ve kurumların bütününe ait geniş bir anlam kazanmış ve kültürle birleşmiştir.¹⁰

Biz son birkaç yüzyılda kültür ve medeniyet/uygarlık kavramlarını ayırarak Avrupa’ya uyum sağlamaya çalıştık.

9 Dizeler İstiklal Marşı Şairimiz Mehmet Akif Ersoy’dan.

10 Krş. H. Ziya Ülken: İnsani Vatansızlık, Ülken yayınları, İstanbul 1998, s. 279.

Lakin gördük ki, talip olduğumuza ulaşmak, bizi biz olmaktan çıkararak bir dönüşüm olmadan mümkün olmuyor. Medeniyet kurmuş ve medeniyetten nasiplenmiş bir millet olarak medeniyet sandığımız uygarlığın peşine düşmek bize çok ağıra mal oldu. Kendimizi kaybettik. Kişisizleştik. Kişiliği kaybetmenin en açık sonucu ise ahlaksızlaşmak olarak bize döndü. Çünkü ahlak kişilik olmadan kurulamamaktadır.

Hoş, bizde yakın zamana kadar “civilization” kelimesi “medeniyet”, Cumhuriyetin ilanından sonra da genelde “uygarlık” olarak tercüme edilmiştir. Günümüzde ise hem “medeniyet” hem de “uygarlık” sözcüğü müradif olarak kullanılmaktadır.¹¹ Biz medeniyet ile uygarlık kavramlarının özdeş mefhumu sahip olduklarını düşünmüyoruz. Bu görüşümüzü daha önce dile getirenin olup olmadığını da bilmiyoruz.

Bizce uygarlık, bizim özellikle Osmanlı'nın gerileme süreciyle birlikte başlayan Avrupa'ya uyum sağlama ve teknik olarak gelişme özlemiyle benimsediğimiz duruşu ve durumu karşılar. Esasen Tanzimat'la beraber istikametimizi netleştirdiğimiz ve ulaşmak istediğimiz hedeftir uygarlık. Fakat bu hamle, aynı zamanda medeniyetten uzaklaşma ve medeniyeti kaybetme ile karşılaşma sürecinin başlamasıdır.

Tarihi gerçeklik olarak medeniyet kurmak çok az millete nasip olmuştur. Yukarıda dolaylı olarak ifade edildiği üzere, medeniyet, huzur ve güven ile doğrudan ilişkilendirilir. Öyle ki, medeniyetin olduğu yerde canlı cansız bütün varoluşa saygı esastır. Merkezde ise insan ve insanlık yer alır. Yaşama ve yaşatmayı ilke edinmiş bir barış ortamı sağlanmadan medeniyet tezahür etmez. Bu nedenle teknik gelişmişliğe sahip olmamız veya modern şehirler kurmamız medeni olduğumuz anlamına gelmez. İnsanlar ve hayvanlar aç ve açık ise, tabiat hoyratça tahrip ediliyorsa, maddi anlamda ne kadar ilerlemiş olursak olalım, medenileşmiş sayılmayız. Medenilik insana, hayvana ve doğaya verdiğimiz değerle inşa edilir.

Medeniyet, uygarlığın alternatifi değildir. Her medeniyet, aynı zamanda uygardır. Uygarlığın teknik ilerlemeyle bütünleşmesi görelidir. Ancak her uygarlık, medeni değildir. Batı, birkaç yüzyıl öncesine kadar ne medeni ne de uygardı. Bugün ise, uygar bir batı ile karşılaşmaktayız. Ancak medeniyetten uzaktır. Doğu ise, geçmişte medeniyet

kurabilmiştir. Günümüzde ise, ne medenidir ne de uygar. Buradaki doğu ve batı kavramları coğrafidir. Ancak bize göre günümüzde maruf olan batı merkezli bu ayırım, esasta galatimeşhurdur. Kerhen tercih edilmiştir.

*

SÖZSONU

Söze medeniyet, uygarlık ve ahlak ilişkisinin mantık çözümlenmesiyle hitam çekelim: Her medeniyet, ahlakidir. Zira medeniyet, edilgin bir hayat nizamı değildir. Etkindir. Ahlak da gerek niyet ve düşünce gerekse davranış bakımından etkin olmayı gerektirir. Etkinlik uygarlık için geçerlidir. Ancak ahlak, medeniyete içkindir. Uygarlığın medeniyete yüklebilmesi için ahlaklı olması gerekir. Bu nedenle bizce medeni olamayan nice uygarlık gelip geçmiştir. Ancak medeniyet sahibi uygarlık, pek az kurulabilmiştir.

Medeniyet, artık, eğer kaldı ise, ninelerin torunlarına anlattıkları bir masaldır.

Onlar ermiş muradına biz de çıkalım kerevetine...

11 Bkz. H. Ziya Ülken: İnsani Vatandaşlık, s. 289.